

Лілія Федчук,

канд. філол. наук, доцент,

м. Київ

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ПРЯМОГО ОБ'ЄКТА В ЗАПЕРЕЧНИХ РЕЧЕННЯХ

(на матеріалі текстів газети «Порадниця»)

Актуальність дослідження. Процеси державотворення, які сьогодні активно відбуваються в нашій країні, зокрема прийняття Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (квітень 2019 р.), значною мірою популяризують українську мову та вимагають від її носіїв дотримання літературних норм. Беззаперечним є той факт, що значний вплив на вдосконалення культури мовлення громадян України здійснюють ЗМІ, адже використані в них одиниці мовлення сприймаються населенням як мовний еталон, як зразок для наслідування. Ось чому представники мас-медіа повинні постійно дбати про вдосконалення культури свого мовлення, при цьому особливу увагу варто звертати на складні випадки функціонування мовних одиниць. Однієї з нерозв'язаних досі проблем є придієслівна експлікація прямого об'єкта в заперечних реченнях.

Мета дослідження – проаналізувати в газетних текстах засоби вираження прямого об'єкта при дієсловах із заперечною часткою *не*.

Завдання: 1) дослідити відмінкові форми іменників, які використовуються в текстах газети «Порадниця» для вираження придієслівного прямого об'єкта в заперечних реченнях; 2) узагальнити теоретичні основи вживання родового й знахідного відмінків при дієсловах з часткою *не*; 3) виявити сучасні тенденції у вираженні прямого об'єкта при запереченні; 4) визначити та обґрунтувати той засіб вираження прямого об'єкта у заперечних реченнях, який варто вважати пріоритетним.

Результати дослідження. У матеріалах 31-го та 32-го номерів газети «Порадниця» за 2019 рік зафіксовано 46 заперечних предикативних одиниць з прямим додатком. У 10 з них значення прямого об'єкта виражене відмінковою формою, однаковою для знахідного й родового відмінків. Це стосується, зокрема, назв неістот середнього роду, що з в називному відмінку закінчуються на -я: *Посвідчення потерпілої не оформляла* («Порадниця», 2019, № 32, 2), та назв істот у формах множини, утворених від іменників чоловічого роду з нульовим закінченням або від іменників жіночого роду із закінченням -а у називному відмінку однини: *Я не люблю й не розумію чоловіків, що бігають, приміром, у друзів відбивають дружин, потім розходяться* («Порадниця», 2019, № 32, 4); *Не можна бити дітей* («Порадниця», 2019, № 32, 3). У 13 синтаксичних конструкціях значення прямого об'єкта виражено родовим відмінком, а у 23 – знахідним: *Коли вже не матимуть такої можливості* (Р. в.) – *це стане останньою краплею* («Порадниця», 2019, № 32, 4); *Не помітити жінку* (З. в.) *в такій хустині неможливо* (Порадниця, 2019, № 31, 12). Трапляються випадки, коли в межах одного тексту з одним й тим же дієсловом вживаються різні відмінкові форми. Пор. : *У такому разі треба домовлятися: вихована людина сама запропонує скористатися на певний час нижньою полицею, а пасажир із верхньої не зловживатиме запрошенням і не займатиме чуже місце* довго («Порадниця», 2019, № 32, 3). – *Діти у віці до 6 років, які не займають окремого місця, мають право на безоплатний проїзд без проїзного документа* («Порадниця», 2019, № 32, 3).

Постає слушне питання: яку ж відмінкову форму іменника вживати на позначення прямого об'єкта в заперечних реченнях?

У науковій літературі ще й досі немає однозначної відповіді щодо граматичних засобів експлікації семантики прямого об'єкта при дієсловах із заперечною часткою *не*.

Усталеною вважається норма, згідно з якою категорійне значення прямого об'єкта у заперечному реченні має лише родовий відмінок [1, 73; 2, 47;]. Цієї норми радить дотримуватися низка науковців.

Так, О. Сербенська стверджує, що перехідне дієслово, як правило, керує знахідним відмінком без прийменника: *брат зламав ногу, учень написав твір, вишила сорочку, розв'язав задачу, прочитав лекцію, сказав правду*, проте коли присудок виражає заперечення, прямий додаток найчастіше стоїть у родовому відмінку: *не зламав ноги, не написав твору, не віддав позиченої книжки, не сказав усієї правди* [3, 97–98].

О. Пономарів, відповідаючи на питання щодо правильності побудови речення *Не забувайте своїх речей*, наголошує на тому, що при перехідних дієсловах правильними є форми у знахідному відмінку: *читати книжки, забувати речі, ставити запитання*, але коли з'являється заперечна частка *не*, потрібно писати й казати *не читати книжок, не забувати речей, не ставити запитань* [4].

Проте І. Вихованець, Ю. Беляєв та інші лінгвісти на основі аналізу прикладів, виписаних з творів класичної художньої літератури, роблять висновок про те, що в сучасній українській літературній мові відбувається зрушення цієї усталеної норми: все частіше знахідний відмінок при запереченні вживається замість родового. Уживання знахідного відмінка при запереченні, на думку дослідників, зумовлюється такими чинників: семантичними особливостями іменника (форму З. в. мають найчастіше назви конкретних предметів та речовин); значенням перехідного дієслова (З. в. часто використовується при дієсловах зі значенням конкретної фізичної дії); його формою (акузатив активно вживається при заперечних дієсловах наказового способу та при інфінітивах, що є елементами складених дієслівних присудків); наявністю залежних від іменників членів (сприяє використанню З. в. наявність при іменникові, що означає прямий об'єкт, уточнювальних слів); порядком розміщення слів (у З. в. широко вживаються назви прямих об'єктів, які передують дієслову із заперечною часткою *не*); типом заперечного речення (акузатив все частіше використовується в питальних і окличних реченнях, а також у підрядних предикативних частинах умови). Усі названі умови, за яких активізується заміщення родового відмінка прямого об'єкта знахідним, хоча й

підкріплюються дослідниками конкретними прикладами з художньої літератури, проте сприймаються не як жорсткі нормативні правила, а як рекомендації до слововживання [5; 6].

Окрім зазначених поглядів на позначення прямого об'єкта в заперечних реченнях, існує ще один, згідно з яким при заперечних присудках можна вживати і родовий, і знахідний відмінки як рівнозначні: ***Законів боротьби нікому не зламать, закони материнства не перемінить*** [6, 69]. Паралельне вживання генетива й акузатива при запереченні представлене і на сторінках газети «Порадниця», пор.: *Я взагалі не співаю **пісень**, які мені не подобаються* («Порадниця», 2019, № 32, 5) – *Свою головну **пісню** я ще не проспівала* («Порадниця», 2019, № 31, 4).

О. Заневич і М. Гнатюк, проаналізувавши способи вираження прямого об'єкта при запереченні в діяхронії й синхронії, дійшли висновку, що серед лінгвістів до сьогодні тривають дискусії щодо вживання в цій функції родового й знахідного відмінків [8].

Висновки. Незважаючи на паралельне існування в творах художньої літератури та в газетних текстах обох відмінків на позначення прямого об'єкта в заперечних реченнях і на дискусійний характер цієї проблеми, все ж таки варто дотримуватися усталеної норми, яка регламентує вживання лише родового відмінка.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горпинич В. О. Морфологія української мови : підручник. К. : Вид-чий центр «Академія», 2004. 337 с.
2. Плющ М. Я. Категорія відмінка в семантико-синтаксичній структурі речення. К. : Вид-во Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, 2016. 252 с.
3. Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити / за заг. редакцією О. Сербенської : посібник. Львів : Світ, 1994. 152 с.

4. Блог проф. Пономарева : «Не забувайте свої речі» чи «своїх речей»? URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/blog-olexandr-ponomariiv-41767189> (дата звернення : 08.09.2019).

5. Вихованець І. Р. Знахідний – родовий у заперечних реченнях // Питання мовної культури. 1967. № 1. С. 68–72.

6. Беляєв Ю. І. Родовий чи знахідний? // Культура слова. 1980. № 12. С. 80–83.

7. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2 : Синтаксис : підручник для факультетів мови та літератури педінститутів. К. : 1961. 284 с.

8. Заневич О. Є., Гнатюк М. В. Функціонування відмінкових форм іменника в заперечних конструкціях: родовий чи знахідний // Дослідження з лексикології і граматики української мови. 2016. Вип. 17. С. 69–81.